

TARİHSEL VE GÜNCEL YÖNDEN TIP ETİĞİ

ERDEM AYDIN*

ÖZ

Tıp etiği tıp biliminin tarihi kadar eskiye gider. Tıp bir toplumda yaşayan tüm insanları ilgilendirdiği için bu bilimin yöntem ve kuralları diğer bilimlere göre daha erken geliştirilmiştir.

Tarihsel süreç içerisinde baktığımız zaman günümüzde dahi kabul edilen hasta-hekim ilişkisinin etik yönünün temel ilkeleri eski Yunanlı hekim Hipokrat'a; özellikle de hekimlerin içmelerinin öngörüldüğü onun andına (yeminine) atfedilir.

Kesin bilgiler olmamasına karşılık Hipokrat Andı, Yunan kültür ve bilimine ait diğer unsurlarla birlikte bütün Orta Çağ boyunca unutulmuştur.

Ancak Avrupa'da başlayan Rönesans düşüncesi ile eski Yunan kültürünü arama çabaları sonucu Hipokrat Andını tıp etiğinin temel taşı durumuna getirmiştir.

Son 30 yıl içinde değişen ve gelişen toplumsal değerler, insan hakları vd. gibi kavramlar ile Hipokratik geleneğe içerik ve kapsamı zengin yeni ilke ve kurallar eklenmiştir.

Anahtar kelimeler: Tıp, tıp etiği, hasta-hekim, Hipokrat.

HISTORICAL AND ACTUAL MEDICAL ETHICS

ABSTRACT

Medical ethics is as old as the history of medical science, Since medicine concerns all the people in a society, the methods and principles of this practice have been developed relatively earlier than other sciences.

When we look at the historical course, the ethical principles, even valid today, of the patient-doctor relationship are attributed to the ancient Greek physician Hippocrates, especially to the Oath of Medical Ethics (Hippocratic Oath), which all physicians are supposed to take and follow.

Although there is no certain evidence, the Oath of Medical Ethics, as well as other elements of ancient Greek culture and science, was left to oblivion during the medieval times.

However, together with the Renaissance in Europe, the efforts of search in ancient Greek culture placed the Oath of Hippocrates as the cornerstone of medical ethics.

In the last three decades, with the improvements and changes in social values, and concepts like human rights, new principles and rules of rich content have been added to Hippocratic tradition.

Keywords: Medicine, Medical Ethics, Patient-Doctor, Hippocrates.

---

* Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji, Tıp Etiği ve Tarihi AD, Ankara, TÜRKİYE

Hekimlerin hastalarıyla olan ilişkileri toplum içi ilişkiler içerisinde her zaman kendine özgü bir yer edinmiştir. Çeşitli açılardan değerlendirilebilecek olan bu ilişkinin en önemli yönlerinden biri etik (ahlak) yönüdür. İçerdiği kavramsal, değersel ve bilgisel zenginlikleriyle hekimlik ve tıp etkinliğinin insanlık tarihine çok yönlü ve çok önemli katkıları olmuştur. Bu olgu içerisinde hekimler, ileri ve farklı etik ödev, yükümlülük ve sorumluluklar üstlenmiştir. Söz konusu bu etik değerler hekim-hasta, hekim-toplum ve hekim-hekim ilişkilerinde kendini göstermiştir. Hekimler bu kapsamdaki ilişkilerini mesleki etik değerler ve idealler örgüsü ile benimsemişlerdir.

Hekim-hasta ilişkisinin etik yönünün tarihsel temellendirilmesi bilindiği gibi eski Yunanlı hekim Hipokrat'a (M.Ö. 460-370); özellikle de, hekimlerin içmelerinin öngörüldüğü, onun Andına (yemin) atfedilir. Daha açık bir ifade ile, süregelen yaygın kanı, Hipokrat adında tek bir hekimin yaşamış olduğu ve kendi başına bir and metni hazırladığı varsayılır. Oysa bir ailenin ismi olarak Hipokrat adıyla birden fazla sayıda kişinin var olduğu bilinmekte; hekim Andı'nın nasıl oluşturulduğuna dair kesin bilgiler bulunmamaktadır. O dönemde bile Hipokratik tıp okulu içerisinde bu And metninin kullanılıp kullanılmadığı da bilinmemektedir. Tarihsel daha birçok bilgi belirsizliğini sürdürmekte ve mevcut açıklamalar önemli ölçüde yorumlara dayandırılmaktadır. Yunan bilim ve kültürüne ait öteki bilgiler gibi Hipokratik tıp ve etiği de bütün Ortaçağ boyunca unutulmuştur. Avrupa'da yaklaşık 10. yüzyıldan itibaren üniversitelerin kurulması ve sistemli bir tıp eğitiminin başlamasından sonra hekimler üzerinde bir denetleme mekanizmasının kurma gereksinimi ortaya çıkmış; bu gelişmenin Avrupa'da Rönesans düşüncesi ve eski Yunan kültürünü arayış çabalarının filizlendiği dönemle çakışması Hipokrat Andı'nı tıp etiğinin temel taşı durumuna getirmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde ise gelişen bilimsel ve sosyo-ekonomik yapılanma içerisinde Hipokratik tıp etiğinden yola çıkılarak, daha gelişkin ifade ve söylem biçimleriyle hekimlerin etik değerlerini belirleyen yeni yazılı metinler Batı dünyasında üretilmeye başlanmıştır.¹

Hipokrat Andı metninin günümüzde yapılan çeşitli yorumlarının genel sonucu, Hipokrat'ın hekimlerin belli başlı etik ödevlerinin neler olduğunu tespit etmiş olduğuna ilişkindir. İlişkideki And metninde koyu olarak gösterdiğimiz bölümler, hekimlerin hasta karşısında neler yapması gerektiğini belirlemektedir. Örneğin hekim, ilke olarak sır saklayacak, hastasına zarar vermeyecek; kural olarak, öldürücü ilaç vermeyecek, düşük yaptırmayacak, mesaneden taş almayı uzmanına bırakacaktır. Bunlar ilke ya da kural olarak uyulması gelen yükümlülükler/ödevlerdir. Buna karşın And metninde hekimlerin başka nitelikteki sorumluluklarından da söz edilmektedir. Metinde tırnak içerisinde verdiğimiz "sanat ve hayatımın temizliğini ve kutsiyetini koruyacağım" biçiminde bir ifade bulunmak-

¹ Aydın E. "Hekim Hasta İlişkisinin Etik Yönü", *Tıbbi Etik* 1998; 6(1): 8-13.

tadır. Hipokrat'ın başka yazılarında da iyi bir hekimin alçakgönüllü, ağırbaşlı, sebatlı, hürmetkar gibi kişilik özelliklerinde olması gerektiği belirtilir. Tüm bu nitelikler gerçekte erdemli bir insan olup olmamakla ilgilidir: İçsel bir durum, bir karakter sorunudur.²

HİPOKRAT ANDI *

Hekim Apollo, Aesculapius, Hygia, Panacea adına and içerim ve tüm tanrı ile tanrıçaları tanık tutarım ki, bu yemini kendi yetenek ve hükmümle yerine getireceğim.

Bana bu sanatı öğreteni babam gibi tutacağım. Onun dostu olacağım ve maddiyatımı onunla paylaşacağım. Onun çocuklarını kardeşim bileceğim. İstedikleri takdirde bu sanatı onlara karşılıksız öğreteceğim.

Tıbbi bilgilerimi yalnızca çocuklarım, hocamın çocukları ve bu mesleğe girip kurallarını kabul etmiş olanlarla paylaşacağım.

Yetenek ve hükmüm doğrultusunda hastalarımın iyiliği ve yararı için diyet uygulayacağım ve **kimseye zarar vermeyeceğim**.

Ne ölümcül ilaç isteyene böyle bir amaçlı ilaç vereceğim ne de ölümüne neden olacak bir tavsiyede bulunacağım. Bir kadının çocuk düşürmesine yardım etmeyeceğim.

"Sanat ve hayatımın temizliğini ve kutsiyetini koruyacağım."

Mesaneden taş alma müdahalesi yapmayacağım bunu uzmanına bırakacağım.

Girdiğim her ev, hastamın iyiliği içindir. Özgür ya da köle olsun hiçbir insana tacizde bulunmayacağım.

Hastama ait bilgileri kimseye açıklamayacağım ve onları sır olarak saklayacağım.

Eğer bu yeminimi tutarsam insanlar arasında her zaman hürmet göreyim, eğer tutmazsam aksine uğrayayım.

* Günümüzde bu and metni değil ondan üretilen yeni metinleri kullanılmaktadır.

Hipokratik Tıp Etiğinin Tarihsel Kaynakları

Kültürel, sosyal ve ahlaki değerler tıp etiğini kaçınılmaz biçimde belirleme, etkisi altına alma gücüne sahiptir. Zaten Hipokratik etik de belli bir çağ ve yere ait kültürel ve düşünsel öğelerle bezenmiş bir zeminde yeşermiştir. Hekimlik, böylelikle bir bilgi ve beceri uzmanlığı alanı olmak yanında etik değer ve kav-

² Aydın E. a.g.e.; Thomson I.E. "Fundamental Ethical Principles in Health Care", *British Medical Journal* 1987; 295: 1461-5.

ramlar yüklü bir uğraş alanı da olmuştur. İnsanlar yoğun değerlerle yüklü hekimlere, herhangi bir kuşku içerisinde kalmadan derin bir güven duygusu ile kendilerini emanet etmişlerdir.

Tıp uğraşının toplumsal bir altgrup şelindeki varlığı kaçınılmaz olarak toplumsal değerlerle yakın ilişkisini ortaya çıkarmaktadır. Tıptaki etik değerler bir toplumun mevcut değerlerinden bağımsız değildir. Az ya da çok genel değerlerin uzantısını oluşturur. Örneğin, Hipokrat Andı'nda çocuk düşürtmek hekime yasaklandığı halde günümüzde birçok ülkede kürtaj yasal olarak serbesttir. (Örneğin, Türkiye'de 10 haftalık gebeliğe kadar). Öyleyse Hipokratik etik değerlerin tarihsel varlığından söz ederken onun olduğu çevresel ve dönemsel özelliklere göz atmak gerekir. Bu açıdan da tıptaki Hipokratik değerlerin hangi kaynaklardan beslendiğini gözlemlediğimizde karşımıza üç ana başlık çıkmaktadır. Bunlardan biri dönemin felsefi, yani kozmojenik dünya görüşü, diğeri Sokratik felsefe ve üçüncüsü o dönemin toplumsal değerleri karşımıza çıkmaktadır.

Kozmojenik Dünya Görüşü

Hipokrat, bilindiği gibi gözlem ve deneyime (tecrübe) dayanan tıbbın kurucusudur. Tıptaki fizik-dışı güçlere, büyüye, kehanete dayanan düşünceler onun tarafından uzaklaştırılarak yerlerini akılcı, laik, "bilimsel" (o dönem için) bir anlayışa bırakmıştır. (Buradaki "bilimsel" kavramından, kuşkusuz bugünkü "bilimsel metodoloji" anlamını çıkartmamak gerekir.)

Hipokrat'ın tıpta yaptığı devrimsel atılımı onun, yalnızca bireyselliği içerisinde görmek doğru olmaz. Onun tıp anlayışı ve uygulamalarına getirdiği yenilik o dönemde etkisini sürdüren Yunan aydınlanmasının pratikteki sonuçlarından birisidir. "Altın çağ" olarak adlandırılan bu dönemde Yunan dünyası toplumsal, kültürel, bilimsel bir dönüşüm geçirmiştir.

Milat'tan önce yaklaşık 6. yüzyılda bugünkü Batı Anadolu ve Yunan yarımadasında yer alan eski Yunan'da kişilerin ve toplumların doğaya, yaşama, insana olan bakış açılarında hızlı bir değişim gözlenir. Daha önce geleneklerin, pagan dinlerinin, mitolojinin getirdiği çeşitli değer ve hükümler insanların yaşam, bilgi ve inançları için yeterli geliyordu. Kendilerine aktarılmış bilgiler, bireysel ve toplumsal düzeyde herhangi bir eleştiri ve sorgulamaya tutulmaksızın yüzlerce yıl oldukları gibi kabul ediliyordu. Bu bilgilerin doğrulukları hakkında hiçbir şüphe söz konusu değildi. Ancak öyle bir zaman geldi ki eski Yunan'da yaşayanlar için evren, dünya, insan hakkındaki hazır bilgiler yetmez hale geldi. İnsanlar sahip oldukları bilgi ve kavramların doğruluğundan kuşku duymaya başladılar. O za-

mana kadar doğruluğu tartışılmamış ve değerlendirilmemiş bilgilere olan güvenlerini yitirdiler.³

Ortaya çıkan bu belirsiz durum karşısında o insanların yapabilecekleri güvenip, inanabilecekleri tek şey vardı, o da kendi akıllarını (uslarını) kullanmaktı. Bundan böyle, insanoğlu kendi düşünme olanaklarını kullanarak evren, dünya, insan üzerine sorulmuş soruların yanıtlarını bulacak ve gerçek bilgilere ulaşacaktır. Sözüünü ettiğimiz bu dönem Yunan felsefesinin doğduğu dönemdir.

Eski Yunan filozoflarının, insanı ve evreni anlayabilmek, açıklayabilmek için geliştirdikleri çözüm yöntemi, gözlemlerde bulunmak bu gözlemlerden yararlanarak yorum getirmek şeklindedir. Onlar, fizik dünya üzerinde yaptıkları gözlemlerden elde edilmiş bilgilerle (ki gözlemledikleri kalıcı olan tek şey, karşılıklı değişim ilkesi idi) evren ve insan üzerine her türlü temel, kalıcı bilgiye ulaşabileceklerine inanıyorlardı. Dolayısıyla da Yunan filozofları (özellikle ilk dönem filozofları) evrendeki fizik ilkelere yola çıkarak; etik gibi, insanın değerler dünyasına ait birtakım ilkeler de konabileceğini düşünmüşlerdir.

Doğada var olduğunu kabul ettikleri yasalar, onlar için aynı zamanda potansiyel birer etik ilke ve kurallar kaynağıydı. Örneğin, Platon, yıldızları yörüngelerinde hareket ettiren harmonik düzenin aynı zamanda, insani dünyayı yöneten düzen olması gerektiğini savunuyordu. İşte özetlemeğe çalıştığımız Hipokrat dönemi, Yunan kültüründe olgu dünyası ile değerler dünyasının özdeşleşip birbirinden kopmaz tek bir bütün olarak algılandığı dönemdir. Bundan dolayı ilk Yunan felsefi dünya görüşü kosmojenik ya da monistik (tekçi) felsefe olarak bilinir.⁴ (Çağımız düşüncesinde olgular ve değerler dünyası birbirinden ayrılmıştır).

Felsefe alanında gerçekleşen bu değişim çeşitli alanlarda olduğu gibi tıpta da kendine yer bulmuştur. Hipokrat, tanığı olduğu, çağın bu yeni dünya görüşünü tıbbı aktaran kişi olmuştur. Onun insan fizyolojisi üzerine olan söylemi çağdaş bir doğa filozofunun söylemi ile büyük paralellik taşır.⁵ Aşağıdaki paragrafta göreceğimiz gibi bu felsefenin özü gereği Hipokrat'ın bilgisel söylemi, aynı zamanda hekimin uymakla yükümlü olduğu etik ilkeler haline gelmektedir.

Hipokrat, kozmojenik dünya görüşünden tıbbi bilim/bilgi ile her hekimin uyması gereken etik ilke ve değerleri şöyle bir sistemle geliştirir: Evren

³ Akarsu B. *Ahlak Öğretileri*, 3. basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982; Gökberk M. *Felsefe Tarihi*, 4. basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 1980.

⁴ Heinemann F. *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, Çev. Doğan Özlem, Ara Yayınları, İstanbul 1990; Weber A. *Felsefe Tarihi*, Çev. Vehbi Eralp, gözden geçirilmiş 4. Basım, Sosyal Yayınları, İstanbul 1991.

⁵ Castiglioni A. *A History of Medecine*, 2nd ed., Alfred A. Knopf, New York 1958.

(makrokozmoz) ile insan (mikrokozmoz) arasında fark yoktur; onların yapı ve işleyişleri birbirinin aynısıdır. İnsan evrenin bir parçası olarak ona bağımlı ve ondan kopmaz bir bütündür. Nasıl ki her türlü varlık, evrenin ve düzenin bir parçası olarak onunla uyumludur; insan için de bu kuralın geçerli olmaması düşünülemez. Parça ile bütün karşılıklı olarak sürekli değişim ve etkileşim içindedir. Bütün içinde her parça karşılıklı olarak birbirine bağımlıdır. Parçaları birbirine bağlayıp bütünü yaratan güç evrensel "sempati (sevgi) bağı"dır. Fizik dünya ile insan arasındaki bu özdeşlikler aracılığıyla hava, su, iklim, jeoloji, coğrafya gibi fizik olaylarla, insan sağlığı arasındaki ilişkiler Hipokrat tıbbında büyük önem kazanır. Bu ilişkiler hekimin göz önünde bulunduracağı birer tıbbi unsurdur.⁶

Filozof Empodokles'in (M.Ö. 493-433) doğa felsefesinde yer alan dört madde kuramı, Hipokrat ile insan bedenindeki dört Suyuk (hılt, humeur) kuramına dönüşür ve Hipokrat'ın fizyolojisi ortaya çıkar. Dört suyu arasındaki dengesizlik, niteliklerindeki değişimler de, hastalıklara neden olan fizyopatolojik oynamalar olarak kabul edilir.

"Tıbbi farazilere" düşman olan Hipokrat aynı şekilde ampirizme de karşıdır. Herhangi bir varsayıma dayanarak bir deneyde bulunmayı tehlikeli bulur ve yasaklar. "Hastalık yok hasta vardır" önermesinde bulunmasına rağmen temelini attığı, sistemleştirdiği tıp görüşünün içerisinde herşeyin yeri vardır ve soruların cevapları hazırdır. Herşeyi bildiği ya da bildiğine inandığı için yeni bir deneyime ihtiyaç duymaz.

Bu son söylenenler Hipokrat tıbbındaki "prognoz" kavramı önemini gösterir. Doğadaki sürekli değişim kavramına bağlı kalarak, aynı dünya görüşü ışığında tıpta özgün kavramlar ortaya koyan Hipokrat'a göre evrende (makrokozmos) herhangi bir düzen bozukluğu durumunda doğal yasalar hemen harekete geçerek bozulmuş olan dengeyi tekrar eski durumuna getirirler. Aynı şekilde insan bedenindeki bir düzensizlik, yani bir hastalık durumunda, doğa harekete geçerek becerisini gösterir, bozukluğu giderir ve hastayı iyi eder. Böylece karşımıza Hipokratik kavramlardan biri olan Natura Medicatrix (tedavi edici doğa) kavramı ortaya çıkar.⁷

Görüldüğü gibi, doğanın tek başına tedavi edici nitelikte olması kozmolojik dünya görüşünün, dolayısıyla Hipokratik akıl yürütmelerin doğal sonucudur. Doğa başka bir hekime ihtiyaç duymadan, eğer hastayı iyileştirecekse, ne yapar eder onu iyileştirir. Zira o gerçek bir hekim karakterindedir. Doğanın tedavi edici kuv-

⁶ Castiglioni A. a.g.e.; Baissette G. *Les Medecins Celebres*, Ed. D'art Lucien Mazonad, Paris 1947.

⁷ Castiglioni A. ve Baissette G. a.g.e.

veti olduğuna inanan Hipokrat'ın meslektaşlarından temel beklentisi doğanın işine karışılmamasıdır. Hekimler olabildiğince az tıbbi müdahalede bulunmalı ve görevlerinin doğaya yardımcı olmak olduğunu unutmamalıdır. Varılan bu noktada Hipokrat'ın hekimlere yüklediği etik yükümlülük “Öncelikle zarar verme” (Primum non nocere) ilkesidir.

Sokratik Felsefe

Yunan felsefe dünyası ilk başlarda doğa felsefesi üzerine eğilirken, ünlü filozof Sokrates ile etik değerler üzerine yoğunlaşmıştır. Yunan kültür ve düşünce dünyasındaki değişim süreci içerisinde, özellikle sofistlerin etkisiyle, her şeyin ölçüsünün insan olduğu öne sürülerek kavram ve değerlerin göreceliği olduğu iddia edilmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak Yunan toplumunda bilim, din ve etik gibi insan ve toplum alanlarında kavram kargaşası baş gösterir. Sokrates'in kaygısı, bu kargaşa içerisinde toplum ve insanların bir felakete sürükleneceğine ilişkindir.

Sokrates bu sürecin önüne geçmek için her zaman geçerli olabilecek, evrensel etik değerlerin bulunduğunu savunur. Böylece bilimi, dini, politikayı yeni bir temele, yani etik bir temele oturtabilecektir. O, “iyi insan” deyişle dile getirdiği, her insanda bulunduğu inandığı genel-geçer, evrensel niteliklerin (erdem, iyilik, dürüstlük, doğruluk, sadakat, ölçülülük vd.) sözcülüğünü yapar. Ancak, ortaya attığı bu kavramların nasıl gerçekleştirileceğini, onlara ne tür davranış ve edimler sonucu sahip olunabileceğini açıklamaz. Onları içeriği doldurulamamış biçimsel kalıplar halinde bırakır.⁸

Tarihi kaynaklara göre, Hipokrat bir bakıma tıp dünyası ile felsefe dünyası arasında kalmıştır. O Sokrates'in etik kavramlarını hekimler adına sahiplenmiştir. Hipokrat'a göre tıp ile felsefe arasında etik açısından önemli bir ayrım yoktur. Felsefeye uygun gelen her şey tıba da uygulanabilir. Kendini kontrol, iyi huyluluk, alçakgönüllülük, bilim aşkı, sadelik, güler yüzlülük, saf kalplilik, ciddi konuşmak, ilahi nitelikte bir ruha sahip olmak, aşırılıktan ve mevki hırsından kaçınmak; açgözlülükten, öfkeden, cinsel düşkünlükten çekinmeyi öğrenmek hem felsefenin hem de tıbbın özüdür. Ona göre hekim; daima iyi hareket etmesini, gerek olmadıkça konuşmamasını, yumuşaklıkla metin olmayı birleştirmeyi bilmelidir. Hipokrat üzerine kalıcı çalışmalar yapan ünlü tıp tarihçisi Daremberg'e göre, o yetenekli bir hekim olduğu kadar aydın görüşlü bir filozoftur.⁹

⁸ Akarsu B. a.g.e.; Weber A. a.g.e.; Yenişehirlioğlu Ş. *Felsefe ve Diyalektik*, 3. baskı, Alkım Yayınları, Ankara.

⁹ Castiglioni A. a.g.e.; Daremberg C. *Les Aphorismes d'hippocrates, A l'enseigne du Pot Casse*, Paris 1945.

Sokrates'in toplumsal amaç doğrultusunda geliştirdiği; insanın özünde bulunduğunu savunduğu evrensel değer/değer yargıları, Hipokrat'ın aracılığıyla hekimlik mesleğinin etik ilke ve kuralları haline dönüşür. Sokratik etik ilkeler ışığında hekimlerden "iyi insan" olması istenir; ancak Sokrates gibi, Hipokrat da bu ilkelerin nasıl hayata geçirileceği konusuna değinmemiştir. Tıbbı aynı zamanda felsefeden ayırdığı söylenen Hipokrat'ın felsefeye yönelik bu tavrı kuşkusuz kendisinin de içinden kolay kolay çıkamayacağı bir sorunsaldır.

Toplum Hayatındaki Kurallar

Dönemine özgü gezginci bir hekim olan Hipokrat, öncülüğünü yaptığı yeni tıp sisteminin savunmasını yaparken içinde bulunduğu geleneksel dünyanın değer ve ilkelerini de gözardı etmemiştir. Hipokrat tıbbi bilginin gelişim sürecindeki, devrimsel konumuna rağmen yaşadığı toplumda mevcut olan geleneksel değerlere de saygılı olmuştur. O, olanla, olması gereken arasındaki ayrımın bilincindedir. Eski Yunan toplumunda çok az bir kesimin ilgisi ve bilgisi içerisindeki söz konusu inançsal, bilgisel, kültürel devrim gerçekte geniş kitlelerin uzağındadır. Dolayısıyla hekim, geleneksel kültür ile yeni dünya görüşünün arasında kalmıştır. Hekim, sahiplenilen yeni tıbbi ilkelerin ışığında mesleğini yürütmek durumunda kalırken toplumsal bir çatışmaya da düşmemelidir.¹⁰

Aslında, Hipokrat'ın yazılarında; fizik-dışı güçlere, büyüye, kehanete dayanarak işleyen tapınak tıbbına karşı derin bir muhalefet, eleştiri, polemikleşme ögesine rastlanmaz. Bunda Asklepiades ailesinin bir üyesi olarak tapınak tıbbından gelmesindeki rolü ya da inançsal nitelikteki böyle bir konudan dolayı toplumsal sürtüşmeye girmekten kaçınmak istemesi gibi nedenlerin olup olmadığı kestirilemez. Fakat o, teşkilatlanma anlamında, Asklepiades geleneğinin yöntemlerini kullanarak hekimler üzerinde örgütsel nitelikte bir denetim mekanizması kurmuştur (örneğin; öğretmenin baba yerine konması, kazancın onunla paylaşılması gibi özelliklere Hipokrat Andında rastlanır).¹¹

And metninde yer alan dini hava Pitagorien ve Orfik mezheplerin üye kabul törenlerine benzer.¹² Bu mezhepler zamanın yaygın gizli, mistik örgütleridir; temel varlık nedenleri inandıkları mistik değerlerin savunma ve saklanmasıdır.¹³ Aynı şekilde sır saklama olgusu tapınak tıbbının da bir özelliğidir. Aslına bakılırsa sır saklama konusu, ilkel çağlara kadar gider ve kabileye ait geleneksel bilginin korunması, saklanması şeklinde karşımıza çıkar.¹⁴ Hipokrat andında rastladığımız

¹⁰ Akarsu B. *a.g.e.*

¹¹ Castiglioni A. *a.g.e.*

¹² Castiglioni A. *a.g.e.*

¹³ Hançerlioğlu O. *Düşünce Tarihi*, geliştirilmiş 4. basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 1983.

¹⁴ Malinowski B. *Büyük, Bilim ve Din*, Çev. Saadet Özkal, Kabalcı Yayınları, İstanbul 1990.

öteki toplumsal kurallardan birisi de düşük yaptırma ve mesaneden taş alma yasağıdır. Her ikisinin de kaynağını pagan kültürlerde buluruz.¹⁵

Öte yandan dikkat çekici başka bir konu Andın o dönemin tanrılarına adanmasıdır. Andlar insan ilişkilerinde güvence yaratır. Bu güven, onun kutsal bir varlığa adanmasından kaynaklanır. Bu çerçevede Hipokrat Andı'nın zamanın kutsal inançlarına uygun olarak Olympus tanrılarına adanmış olması bu yeni süreç içerisinde Hipokrat'ın toplumsal değer yargıları konusunda ne kadar dikkatli olduğunu gösterir. Çünkü söz konusu olan durum, herşeyden önce hekim-hasta ilişkisinde karşılıklı güven ortamının sağlanmasıdır.

Hipokrat hekimlerin toplumsal ilişkilerini de çözümlenmeğe çalışır. Bu bağlamda o, acil bir durum yok ise hekimin para konusunda pazarlık yapmasını salık verirken, hastanın iyileştikten sonra her şeyi unutup hekimi kötüleyebileceğini de anımsatarak hakları konusunda meslektaşlarını uyarmağa çalışmıştır.¹⁶

Hipokratik tıp etiğinin tarihsel analizini kısaca şu şekilde özetleyebiliriz: Tıp etiğinin kaynaklarından biri olan eski Yunan'a ait Kozmojenik dünya görüşünün yansımaları daha çok hekimliğin mesleki bilimsel-bilimsel yönünü oluşturmaya rağmen kullandığı yöntemden dolayı aynı zamanda etik değerler de üretmiştir. Bir diğer etik kaynak da özellikle Sokrates tarafından dile getirilen etik değerlerdir. Tıp etiğinin son kaynağı ise günlük normlara dönük, toplum sosyolojisine etik değerler kümesi olarak kendisini göstermektedir. Demek oluyor ki var gelmiş Hipokratik tıp etiğindeki ilke ve değerlerin varlığını, belli bir yer ve zaman döneminde ortaya çıkmış tarihsel bir sürecin ürünü olduklarını görüyoruz.

Çağdaş Tıp Etiği

Tıp literatürü bilimsel bilgi ve teknolojik uygulamalarda sürekli gelişim çizgisi izlerken buna paralel olarak tıp etiği kapsamında da son 30-35 yıldır çok önemli sonuçlar elde edilmektedir. Tıp etiği alanında geliştirilen kavram, görüş, teori ve düşünceler etik ile ilgili uygulamaları değerlerimiz açısından zenginleştirmektedir. Bugün bir hekimin nasıl tıp bilim ve tekniği konusunda tam bir yetkinliğe sahip olduğu düşünülüyorsa aynı şekilde tıp etiği alanında da aynı yeterlilik ve yetkinlik içerisinde olması beklenmektedir. Hekimler tıp etiğinin ilke ve kurallarının bilmek yükümlülüğünü taşımaktadırlar. Aynı şekilde hastanın değerler dünyasını da anlamak ve çözümlenmek zorundadır.

Tıp etiği bugün de Hipokratik değerleri benimsemeye devam etmektedir. Mesleğin tarihsel kimliği içerisinde temel değerlerden tümüyle vazgeçmek müm-

¹⁵ Garrison F.H. *History of Medicine*. Saunders Company, Philadelphia 1928.

¹⁶ Daremberg C. *a.g.e.*

kün değildir. Bununla beraber yaşadığımız zamana ait sosyal ve kültürel değişimler zenginleştirerek tıp etiğini yeniden şekillendirmektedir. Yaşadığımız dönemin tıp biliminin getirdiği tanı ve tedavi olanakları tıbbi kuşkusuz Hipokrat dönemi tıbbından ayrı kılmaktadır. Tıbbın güçlenen olanakları hasta tanı ve tedavisinde hekimlere yeni ufuklar açmakta; yeni olgu ve durumlarla sonuçlanmaktadır. Dolayısıyla da tıp etiği de yenilenme durumuyla karşı karşıya gelmektedir. Diğer sosyal yaşamdaki anlayış değişiklikleri de tıbbın etik yönü üzerinde etkili olmaktadır. Günümüzde bireyin önem kazanması, kişi hakları, insan hakları, liberal düşünce tarzı, eşitlik, demokratik değerler, vb. yeni gelişmeler kaçınılmaz olarak tıp etiğine yeni nitelikler katmaktadır. Böylece karşımıza çıkan tıp etiğinin yeni karakteri "hasta merkezli" bir anlayışın etik değerlerimiz yönünden hekim-hasta ilişkisine yerleşmesidir.¹⁷

Günümüzde ortaya çıkan eşitlik ve demokratik kavramların aşağıda değinecek olduğumuz hekimlerin tartışılmaz bu otoritelerini aşındırmaya başladığını söyleyebiliriz. Hekimlerin bilimsel, teknik somut verilerden hareketle mesleklerini uygulamaları onların algılanan üstünlüğüne karşı önemli bir darbe olmuştur. Toplumdaki ayrıcalıklı ve doğal liderleri gibi pozisyonları yıkılmaya başlarken, hekimler başka insanlar gibi toplumun eşit bireylerinden biri olarak görülmeye başlandı. Hekimlerin paternalistik tutum ve davranışları özellikle Batıda artık fazla itibar göremez hale gelmiştir. Hastaları sağlık hizmetlerinde ve tıbbi uygulamalar sırasında haklarını talep etmekte ve direkt kendileriyle ilgili tıbbi kararlarda karar verici olarak anahtar bir rolde bulunmak istemektedirler.¹⁸

Değindiğimiz gibi, günümüzde hekim-hasta ilişkisini belirleyen etik değerlerde önemli değişimler yaşanmaktadır. Bu dönem, klinikte asıl karar verme noktasında hekimin bulunduğu, hekimin baskın olduğu hekim-hasta ilişkisi anlayışının yavaş yavaş terkedilmesiyle dile getirilebilir. Hekim-hasta ilişkisindeki hem teknik, hem de etik yönden geleneksel olarak otorite gücünü elinde tutan, koruyucu ve babacıl hekim kimliği; yerini, bunlar yanında hastasıyla yapıcı bir işbirliğine giren, onunla iletişimini arttıran, onun kişilik haklarına saygı gösteren ve tıbbi karara hastasını da katan bir kimliğe bırakmıştır.¹⁹

Çağdaş Tıp Etiğinin Temellendirilmesi

Hekimlerin tıp uğraşısı içerisinde bazı etik değerleri benimsemeleri gerektiği, yukarıda değindiğimiz gibi tarihsel olarak bilinmektedir. Örneğin, hekim has-

¹⁷ Dickens B. *Patients' rights*. In: *Encyclopedia of Applied Ethics*. Vol. 3 Academic Press San Diego 1998.

¹⁸ Dickens B. *a.g.e.*

¹⁹ Pellegrino E D, Thomasma D C. *The Virtues in Medical Practice*. Oxford University Press New York 1993.

tasına zarar vermeyecek ya da sır saklama kuralına uyacaktır... Birer etik unsur olarak, hekimlerin doğru davranış olarak neler yapmaları gerektiği tek tek dile getirilse de mevcut etik değerlerin bütünsel bir yaklaşım şeklinde açıklanması, gerekliliğinin ortaya konması ve pratikle gerekçelendirilerek açıklanması fazla yapılmamıştır. Bu konudaki ilk ve büyük adım Amerikalı iki tıp etikçisi Tom L. Beachamp ve James F. Childress olmuştur. 1978 yılında ilk baskısını yaptıkları kitaplarında (*Principles of Biomedical Ethics*) tarihsel ve güncel tıptaki etik değerleri belli bir yaklaşımla analiz etmişlerdir. "Felsefi" de denebilecek bir bakış açısıyla tıptaki değerler dört ilke üzerinden (yararlılık, zarar vermeme, özerkliğe saygı ve adlat ilkeleri) analiz edilerek bazı kuralların (gerçeği söyleme, mahremiyet, gizlilik ve sadakat...) ilkelerle ilişkisi irdelenmiştir. Bugün dünyada "ilkeselcilik" yaklaşımı olarak da bilinen bu yaklaşım, tıp etiği alanında günümüzde en çok dile getirilen bir yaklaşım biçimidir. Bu ilkeler ve bunlarla bağlantılı olarak paternalizm ve aydınlatılmış onamdan kısaca söz etmek istiyoruz.

Yararlılık İlkesi

Tıp etiğindeki yararlılık ilkesi, kısaca, sağlık uğraşları içerisinde hastaya öncelikle ve herşeyin üzerinde yararlı olmayı öngören bir ilke olarak tanımlanabilir. Yararlı olmak edimi, tıp etiği içerisinde başkalarına yardım etmeyi ve yararlı olmayı yükümlülük durumuna getiren "yararlılık ilkesi" biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel tıp etiğinin hastanın iyilik ve yararını birincil değer olarak görmesini, hekimin yararlılık ilkesine (zarar vermeme kavramıyla birlikte) uygun davranışı olarak açıklıyoruz.

Tarihsel kaynağı açısından yararlılık ilkesinin Hipokrat'dan geldiği söylenebilir. Hipokratik etikte yer alan, aşağıda tekrar değineceğimiz, "öncelikle zarar verme" (*primum non nocere*) ilkesi bir açıdan yararlı olmayı hedefler. Söz konusu bu yükümlülük kapsamında amaçlanan şey bir eylemin olası olumlu sonuçlarının, olumsuz sonuçlarına ağır basması ya da en azından belli bir dengede tutulabilmesidir. Böylece bireysel eylemlerin niteliğinde yarar yönündeki olumlu sonuçlar artış gösterirken; zarar verici olumsuz sonuçları ise olabildiğince azalacaktır. Bununla birlikte bireyin eylemleri ne kadar olumlu ve yararlı sonuçlara koşullanmış olursa olsun; bu yararlı sonuçlar yanında olumsuz, istenmeyen sonuçlar da meydana çıkabilir. Buna göre bu ilke çerçevesindeki tutum ve davranışlarımız "mutlak yararlı olmak" ile "yarar ve zararın dengelenmesi" koşullarıyla şekillenebilir.²⁰

²⁰ Beauchamp TL, Childress JF. *Principles of Biomedical Ethics*, 5th ed, New York Oxford Uni. Press 2001; Beauchamp TL, Walters L. *Contemporary Issues in Bioethics*, 3th ed, Belmont California: Wadsworth Inc. 1989.

Paternalizm

Tıp etiği konusunun tartışılmasında bugün için kendini gösteren odak kavramlardan biri paternalizmdir. Hipokratik ya da geleneksel etikte yer alan hekim-hasta ilişkisinin özünde paternalizmin olduğu söylenebilir. Bu sözcüğün Türkçedeki ifade biçimini ise “babacıl” tutum ve davranışlar olarak kullanmaktayız. Yüzyılımızın ortalarına kadar tıp etiğiyle ilgili gelişmeler Hipokratik etik anlayışının devamıdır. Bu anlayışa göre hekim, yardım ve çare arayışı içindeki güç durumdaki hastasına sahip çıkacaktır. Hasta için en doğru olanı o belirleyecek, bilgi ve beceri sahibi biri olarak hastasını yönlendirecektir. Bir babanın çocuğa gösterebileceği ihtimam, sahiplenme ve onun yerine kararlar alma şeklindeki ilişkiye benzetilmesinden dolayı hekim-hasta arasındaki böylesi bir ilişki “Paternalistik” ilişki olarak adlandırılmaktadır.²¹

Paternalizm ile yararlılık ilkesi perspektifin ucunda birleşir gibidir. Buna rağmen her ikisinin ayrı ayrı şeyler oldukları vurgulanır. Yararlılık ilkesinde (ve de zarar vermeme ilkesinde), hastanın yararına ve en azından onda zarar bırakmayan, bir davranış biçimi söz konusudur ve bu ilke doğrultusunda hasta özerkliğini koruyucu tarzda davranabilmek mümkündür. Buna karşın paternalizmde hekim, hastanın iyiliğini hastadan daha iyi biliyordur ya da yeterlilik içinde olsa bile hastanın kendisi için neyin iyi olabileceğini karar veremeyeceği varsayımını güdüyordür. Bir başka tanımla paternalizm, onamı (onayı) olmadan kişinin özerkliğine müdahale etmektir. Demek oluyor ki, bu durumda yararlı olma gerekçesiyle hastanın kişisel özerkliği sınırlanmakta ve zedelenmektedir. Hekimin “yararlı” olmayı hedefleyen davranış modelinin sınır tanımaması halinde, uç noktada paternalizme varacağı hatırdan çıkarılmamalıdır. Paternalizm günümüzde mesleki açıdan uygun bir davranış örneği olarak görülmemektedir.²²

Hekim ile hasta arasında böyle bir ilişkinin ortaya çıkmasının gerçek nedeni nedir? Burada taraflar açısından farklı nitelikte kaygı ve istemler vardır. Hasta, sağlığıyla ilgili bedensel ve ruhsal şikayetlerinin giderilmesini istemektedir. Hekim ise, bu şikayetlere çözüm getirecek bilgi ve beceri sahibi kişidir. Hekimin, hastanın sağlığı konusunda belli bilgi ve beceriye sahip olması; hastanın da, hekimin bu bilgi ve becerisine ihtiyaç duyması, doğal olarak ilişki dengesini bozmakta, daha ilk başta hekimi, hasta karşısında üstün duruma sokmaktadır.²³

²¹ Beauchamp TL, Childress JF. *a.g.e.*

²² Beauchamp TL, Childress JF. *a.g.e.*; Gillon R. “Paternalism and Medical Ethics”, *BMJ* 1985;290:1971-72.

²³ Kantor JE. *Medical Ethics for Physicians*, Plenum Medical Book Company New York 1989; Loewy EH. *Textbook of Healthcare Ethics*, Press New York 1996.

Bunun yanında hekimin, etik bir sorumluluk içerisinde olduğunu ve bunu hastasının iyilik ve yararına kullanacağına dair söz verdiğini ilan etmesi; onu, ilişkinin tek belirleyicisi ve yönlendiricisi konumuna getirmektedir. Yardım bekleyen, acı ve ızdırap çeken, yaşam mücadelesi içerisinde; kişisel kontrolünü kaybetmiş, en azından azalmış olan hastanın, bu çerçevede hekime karşı geliştirdiği saygı ve güven de, ileri noktada ilişkinin tek yanlılığını güçlendirmekte, hekim hastası üzerinde belli bir "otorite" konumuna gelmektedir. Hasta, tıbbi ve bilimsel gerekçelerle kendi bedeni üzerinde yapılan müdahaleler hakkında hiçbir bilgi ve karar noktasında bulunamamakta, büyük bir inanç ve güvenle kendini hekimine teslim etmektedir.

Bu bağlamda görülüyor ki, hekimlik uğraşı kaçınılmaz biçimde içerisinde belli bir "otorite" barındırmaktadır. Bilgili olmak, deneyimlere ve kişisel nitelik-becerilere sahip olmakla birlikte toplum içerisinde görev paylaşımından kaynaklanan nedenler ister istemez hekimi bir otorite durumuna getirmektedir. En kolayından, hekimin karşısındaki kişiye bir ilacı kullanması için ikazda ya da yönlendirmede bulunması ortaya bir etken-edilgen ilişkisini çıkartmaktadır. Kaldı ki doğrudan hekim-hasta ilişkisi dışındaki, toplumdaki sağlık kurumsallaşmaları farklı otorite yapıları olarak da belirmektedir.

Paternalistik tutum içerisindeki hekim, tıbben yararlı olabilmek kaygısıyla hastasının dilek ve istemli eylemlerini yok saymaktadır. Hekim hastasını kendi tespit ettiği doğrular yönünde davranmaya zorlamakta, örneğin tıbbi gerçeği hastadan saklamakta ya da ona hiçbir bilgi vermemektedir... Bu bağlamda güncelde ortaya çıkan şikayet; hastanın, hekim karşısında sahip olduğu özerkliğinin, serbestisinin, özel yaşam haklarının kaybolduğuna ilişkindir. Oysa günümüz tıp uygulamasında etik değerler kapsamındaki; yukarıda değindiğimiz hasta özerkliğine saygı ilkesi ve birazdan değineceğimiz hasta hakları doğrultusunda hastaya söz ve tercih hakkı tanınarak hekimin hastayla birlikte müşterek bir karara varması gerekmektedir.

Zarar Vermeme İlkesi

Zarar vermeme ilkesinin kaynağını Hipokratik tıp etiğinde aramak genel bir alışkanlıktır. İlgili bölümde de değindiğimiz gibi hastalığın doğal seyrini etkileme gayreti içerisinde hekimin hastasına zarar vermeden bir müdahalede bulunabilmesinin ön koşulu Latince "Primum non nocere" şeklinde dile getirilen "öncelikle zarar verme" ilkesidir. Hipokratik gelenekte doğanın devinimsel yapısı içerisinde hasta belki iyileşme olanağı bulacakken, hekimin -gereksiz- müdahalesiyle bu

olasılığın da kaybolması ve başka ek zararlara yol açabilecek olması buradaki anlayışın temelini teşkil etmektedir.²⁴

İnsana zarar vermemek, gerçekte tüm insanlık için geçerli bir değerdir. İnsana zarar vermek bir eylemle olabileceği gibi bir ihmal ile de gerçekleştirilebilir. Burada “zarar vermemek” ile “kötülük yapmama” kavramları arasındaki “nüanslar”dan söz edilse bile olsa, temelde aynı yönelimin değişik ifadelerinden biri olarak görebiliriz. İlke olarak zarar vermemek/kötülük yapmamak ilkesi, başkalarına kötülük yapmamamızı ve zarar-ziyan vermemizin gerektiğini belirler.

Zarar vermemek ilkesi, kuşkusuz bir noktada, yararlı olmak ilkesiyle paralellik gösterir. Çok zaman her ikisini aynı perspektiften değerlendirmek mümkündür. Yararlı olmak, zarar vermemeyi de içerebilir ya da zarar vermemek, yararlı olmak olarak da algılanabilir.

Özerkliğe Saygı İlkesi

Tıp etiğindeki yararlılık ilkesinin en büyük etik değer olduğunun kabulü yüzyıllarca varlığını sürdürdüktan sonra 1960'ların sonlarından itibaren yavaş yavaş etkisini azaltmaya başlamıştır. Ortaya çıkan yeni durumda hekim, hastasının yalnızca tıbbi yönden yararını öngörmeyecek; ona özerk bir kişi olmasından kaynaklanan haklarını da kullanabilme fırsatı tanıyacaktır ki, bu olgu “özerkliğe saygı ilkesi” olarak tanımlanmaktadır. Bu ilkenin hekim tarafından layıkıyla uygulanmasının anlamı, tıbbi bir müdahale sırasında hastanın bireysel haklarına dikkat edilmesi ve tıbbi karara hastanın da katılımının sağlanmasıdır. Böylelikle, hem hastanın tıbbi müdahaleden dolayı uğrayabileceği zarar riski azaltılmakta, hem de hekim-hasta ilişkisi içerisinde hasta haklarının temellendirilmesi sağlanmış olmaktadır.

Tarihsel yönden tıp etiğinin zaman içerisinde dikkat çeken önemli bazı noktalarından söz edilebilir. Ancak hekim-hasta ilişkisine hasta özerkliği kavramının yerleşmesi, sanırım ileride tıp etiğinin en önemli tarihsel dönemeçlerinden biri olarak anılacaktır. Hasta, sağlığı ile ilgili bir rahatsızlığının giderilmesi amacıyla hekime başvurduğunda hekim ile hasta arasında üstü örtük de olsa bir tür “sözleşme” durumu ortaya çıkar. Adı konsun, konmasın bu sözleşmenin doğrultusunda hastanın yarar görmesi vazgeçilemez ögedir.²⁵ Ancak hastanın yararı konusu günümüz değerleri içerisinde yeni boyutlar içerisinde yorumlanmaktadır.

²⁴ Beauchamp TL. ve Childress JF. *a.g.e.*; “Gillon R.” “Primum non nocere” and the principle of non-maleficence, *BMJ* 1985; 291: 130-1.

²⁵ Childress JF. *Respect for Person. In: Who Should Decide. Paternalism in Health Care*, New York: Oxford University Press 1982.

Ağrı-acıdan kurtulması, sakatlıktan çıkması, iyileşip yaşamını sürdürülmesi konusunda hastalarının adına doğrudan sorumluluk almaları, hekimliği toplum yaşamında başka örneği kolay kolay görülemeyecek bir meslek grubu haline getirmiştir. Hekim hastası için mutlak olarak yararına (ve iyiliğine) davranmak durumundadır. Hipokratik etiğin en önemli belgelerinden olan Hipokrat Andı'nda hekim kendi hüküm ve yetenek-bilgisi doğrultusunda "hastanın yararına için diyet uygulayacağım" demektedir. Bu ifadenin genel yorumu hasta için neyin yararlı olacağını, hekimin bilebileceği ve bu konudaki sorumluluğunun hekime ait olduğu şeklindedir.²⁶

Hekimin hastasına yararlı olmak için çabalaması bir ilke olarak bugün de varlığını sürdürmektedir. Ancak değişen dünya koşulları ve değerleri çerçevesinde bu ilkeye mutlak bağlılık artık yeterli gelmemektedir. Görülmektedir ki, yeni ilke ve değerler hekim-hasta ilişkisinin etik boyutunda kendini göstermekte, yeni etik kavramlar ilave olmaktadır. Hekim-hasta ilişkisinde hasta yararlılığı tıp etiğinde tek ve mutlak bir ilke olmaktan çıkma sürecine girmiştir. Yararlılık ilkesi günümüzde artık öteki ilkelerle "yarışan" bir ilkedir .

İngilizcede özerklik anlamında kullanılan "Autonomy" Eski Yunancadan gelme bir sözcüktür. Bu sözcük Yunancada "kendi-kendine" anlamına gelen "autos" ile kural, yönetim ya da yasa anlamlarına gelen "nomos" sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Özerklik sözcüğünün bugün anladığımız anlamda kullanılmasının tarihsel ilk örneklerini eski Yunan kültüründe görüyoruz. Burada, özerklik, Yunan şehir devletlerinin, herhangi bir dış baskı altında kalmadan kendi kural ve yasalarını yapabilme ya da kendi-kendini yönetebilmeleri anlamında kullanılmaktaydı.²⁷ Özerklik kavramının bugün kullanım alanlarından biri "hasta özerkliğine saygı" ilkesi çerçevesinde tıp etiği alanıdır.

Özerklik kavramının tıp etiğine girmesi tesadüfi ya da bilinçli bir davranış sonucu değil, insan ilişkilerinin günümüzde vardığı noktanın bir sonucudur. Batı dünyasında insan hayatına verilen önem ve kişilik haklarının gelişmesi bunda en önemli çıkış noktasıdır. Bu değişim süreci ilk başta Amerika Birleşik Devletleri'nde başlamış sonra sosyopolitik ve kültürel etmenlerle dünya ülkelerine yayılmaya başlamıştır. Bu değişime yol açan etmenler arasında demokratik katılım, çoğulculuk, medyanın katkısı, yaşamın her alanındaki otoriter eğilimlere karşı beslenen kuşkuculuk ve daha başkaları yanında tıp bilim ve teknolojisindeki büyük gelişmeler sayılabilir. Bu bağlamda her türlü toplum ve etkinlik birimlerindeki yetki ve güç sahiplerinin, kişilerin özerkliğine saygı göstermeleri ve korumaları beklenir hale gelmiştir.

²⁶ Gillon B. "Autonomy and the Principle of Respect for Autonomy", *BMJ* 1985; 290:1806-8.

²⁷ Beauchamp T L. ve Childress J F. *a.g.e.*

Bir kişinin “özerkliği”nden söz etmek o kişi açısından serbestçe ve kendi öz/ussal yetileri ile seçme ve davranışta bulunabilme anlamına gelebilir. Özerklik birey özgür ve herhangi bir dış baskı altında kalmadan, bağımsız olarak kendi başına düşünebilme, kendi hakkında karar verebilme ve bu karara dayanan bir eylemde bulunabilme yeterlilik/yetkinliği içerisindedir (yasal sınırlar içerisinde).²⁸ Bu yeterlilik (competence) çerçevesinde yapılan eylem ve seçimler; yani özerk eylem ve seçimler, çağdaş dünya insanında bulunması beklenen bireysel değerlerin ön koşullarından biri olarak kabul edilmektedir. Yeterlilik bu çerçevede, dış bir baskı-zorlama altında kalmadan serbest ve ussal davranabilme yeteneği anlamına gelmektedir. Bu koşullardaki, “yeterli” kişinin bir özerkliğinden söz edebiliriz.²⁹

Aydınlatılmış Onam

Tıp etiği açısından “Aydınlatılmış Onam” (*informed consent*) günümüz hekim-hasta ilişkisinin belli başlı öğelerinden birisidir. Bunun yerine getirilebilmesi için hekimin tıbbi tedavi ve müdahale konusunda hastasını bilgilendirip onayını alması gerekmektedir. Bu anlamda tıbbi kararlar ilgili olarak arzu edilen ölçüde bir hekim-hasta işbirliği ne ölçüde sağlanabilir? İnsan sağlığı gibi yoğun bilgi ve deneyim gerektiren bir konuda hastanın kendisiyle ilgili tıbbi kararda pay alması ne-reye kadar gerçekleşebilir? Tıbbi karar hekim ile hasta arasında müştereken verilmiş bir karar mı olmalıdır? Bu tartışmaları bir kenara bırakarak, ilk başta hatırlanması gereken hasta ile hekim arasındaki kararın ortak bir karar şeklinde olmasının, hastanın hekimin işine karışması biçiminde algılanmaması gerektiğine ilişkindir.³⁰

Hekimin, hastasının özerkliğe saygı göstermesinin en önemli boyutlarından birisi aydınlatılmış onam ögesidir. Hastanın tıbbi müdahale için üstü örtük ya da açık onayının alınması eski bir olgu olsa da, burada sözünü ettiğimiz aydınlatılmış onam kavramının vardığı farklı nokta hastanın bilgilendirilmesi, tıbbi karara katılımının sağlanması ve hekimin hasta ile işbirliğine girmesidir. Aydınlatılmış onam kavramı 1950'lerin ikinci yarısında ortaya çıkmış, geniş biçimde tartışılmaya başlanması 1970'lerde olmuştur. Tanı, tedavi ve seçenekleri, sonuçları, hastalığının gidişi gibi konularda hastaya anlayabileceği bir ifade biçimiyle bilgilendir-

²⁸ Gillon B. a.g.e.; Faden RR. Beauchamp TL. *A History and Theory of Informed Consent*, New York: Oxford University Press 1989.

²⁹ Beauchamp TL. ve Childress JF. a.g.e.; Gillon R. Autonomy and consent. In: Lockwood M, ed. *Moral dilemmas in modern medicine*. New York: Oxford University Press 1988.

³⁰ Beauchamp TL. ve Childress JF. a.g.e.; Childress JF. a.g.e.; Jecker NS. Jonsen AR. Pearlman RA. *Bioethics*, Jones and Bartlett Publishers Boston 1997.

me ve açıklamada bulunulması ve sonuçta tıbbi müdahale için onun onamının alınması, hastadan sorumlu hekim için bugün etik bir yükümlülük durumudur.

Hastanın bilgilendirilmesi hastadan sorumlu hekim tarafından yapılır. Gerçekte, hasta sözel olarak bilgilendirilir. Etik olarak bu yeterli görülebilse de, hastaya aktarılanların yazıya geçirilip hem hasta hem hekim tarafından imzalanması her iki tarafın lehine bir durumdur. Dünyadaki genel uygulamalar da bu şekildedir. Pratikte kolaylık sağlamak amacıyla belli tıbbi müdahalelerle ilgili basılı aydınlatılmış onam formları hazırlanabilir. Ancak bu hiçbir zaman basit bir imzalamaya işlemine dönüşmemeli ve hekim mutlaka sözlü olarak hastasını bilgilendirip, sonra onayını almalıdır. Yazıya dökülmüş olması bu işlemi hem belli bir disiplin altına sokar hem de sistemli biçimde uygulanmasını kolaylaştırır. Ancak yazılı onam formlarının içeriği kuşkusuz konu alanına göre farklı olacaktır.

Hastadan alınacak aydınlatılmış onam kapsamında neler bulunmalıdır ? Kuşkusuz tıbbi müdahalenin biçim ve niteliği aydınlatılmış onamın da içeriğini belirleyecektir. Genel hatlarıyla bir aydınlatılmış onam kapsamında yer alması beklenen unsurlar şunlardır:³¹

- 1- Hastalığın-klinik tablonun ve tedavi/müdahalenin bilimsel isminin yanı sıra hastanın anlayabileceği şekilde halk arasındaki isminin de açıklanması
- 2- Tedavi edilmediğinde gelişebilecek sonuçlar
- 3- Tıbbi müdahalenin ne tür bir müdahale olduğunun açıklanması
- 4- Tıbbi tedavi/müdahalenin risk ve yararları
- 5- Öteki tedavi yöntemleri ve bunların riskleri, yararları
- 6- Başarı olasılığı, başarıdan ne kastedildiği
- 7- Tıbbi müdahale sayesinde elde edeceği yararın, gireceği riskten fazla olduğunun hastaca anlaşılması
- 8- Önerilen tedavi ve müdahaleyi kabul etmeme halinde gelişebilecek tıbbi olasılıklar
- 9- Hastanın, kendisine verilen bilgiyi tam anlamıyla kavraması ve onları kendi ifade biçimiyle bir başkasına anlatabilecek şekilde bilgilendirilmiş olması
- 10- Hekimin, hastanın tüm sorularına yanıt vermesi ve belirsizliğin giderilmesi
- 11- Onam formundaki tüm sözcüklerin anlaşılabilmesi

---

³¹ Annals GJ. *The Rights of Patient*, 2nd ed. Humana Press Totowa, New Jersey 1992.

12- Onam formunda yazılanların incelenip, kabul edilmesi ya da bazılarının kabul edilmemesi

13- Hasta tarafından, tedavi/müdahaledeki sağlık çalışanlarının kimlikleri ve mesleki niteliklerinin bilinmesi

14- Hastanın özgür biçimde karar vermesi ve bu konuda herhangi bir baskı altında olmaması

15- Hasta kabul etmezse tıbbi uygulamanın yapılmaması

16- Taburcu olduktan sonra şikayetlerinin devam etmesi halinde tekrar başvurabileceği teminatının verilmesi

17- Gerektiğinde, karar verebilmesi konusunda hastaya belli bir zaman tanınması

Adalet İlkesi

Günümüzde tıp etiği alanında önde gelen ilkelerden biri adalet ilkesidir. Bilindiği gibi adalet kavramının yaygın biçimde kullanımı daha çok hukuk alanında olmaktadır. Bununla birlikte adaleti yalnızca bu alana ait bir kavram olarak düşünemeyiz. İnsan ve toplum yaşamı en ince ayrıntılarına kadar bu kavramın örgüsü ile örülmüştür. Günümüzde adalet kavramının yaygın olarak kullanılmaya başlandığı alanlardan biri sağlık uğraşlarında değer sorunlarının ele alındığı tıp etiği alanıdır.

Adalet sözcüğünün taşıdığı anlam yükü "doğruluk", "hak etme", "hak kazanma" gibi anlatımlarla dile getirilebilse de gerçekte bunlar arasında az ya da çok anlam ayrılıkları söz konusudur. Bunlardan her birinin adalet kavramının tam karşılığı olduğu söylenemez.³²

Adalet ilkesinin sağlık uğraşlarında yaşama geçirilmesi kuşkusuz ilk başta mevcut kaynakların sağlık uğraşlarında adil kullanılmasına ilişkindir. Burada etik yönünden sorunsal olarak gözüken nokta, gerek devlet düzeyinde, gerek halk sağlığı uğraşlarında, gerekse tedavi edici sağlık kurumlarında (hastaneler vb.) tıbbi kaynakların birey ve toplum kesimine adaletli biçimde nasıl paylaşılacağıdır?³³

Tıbbi olanakların her bireye yeterince sağlanamaması bireyin sağlıklı bakım hakkını zedelemektedir. Oysa biliyoruz ki, büyük harcamalarla sağlanan çağdaş tıbbi bakım olanakları çoğunlukla sınırlıdır. Dolayısıyla devlet düzeyinde ekonomik kaynakların ne ölçüde adaletli kullanıldığı ayrı bir sorunsal olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁴ Burada hemen, kaynakların koruyucu sağlık hizmetlerine mi ?

³² Beauchamp TL. ve Walters L. a.g.e.; Beauchamp TL. *Philosophical Ethics*, 2nd ed. McGraw-Hill, Inc. New York 1991.

³³ Luce JM. "Ethical Principles in Critical Care", *JAMA* 1990;263(5):696-700.

³⁴ Beauchamp TL. ve Childress JF. a.g.e.

Yoksa tedavi edici tıp hizmetlerine mi ? aktarılacağı ikilemini konuya örnek sorsal olarak dile getirebiliriz.

Öte yandan adalet ilkesinin klinik uygulamalar sırasında, kaynakların adil kullanımıyla ilgili ortaya çıkabilecek etik çatışma sorunlarında da başvurulabilecek bir ilke olduğunu belirtmeliyiz. Klinik etik çalışmalarında çok önemli yeri olan bu ilkenin gereksinim duyulduğu birçok tıbbi olgu burada konuya örnek olarak verilebilir. Örneğin, bir yoğun bakım birimindeki yatak sayısının sınırlı olması nedeniyle; bunlardan hangi hastaların ne ölçüde yararlanabileceği ya da aynı anda gereksinimi olan hastalar arasında diyaliz aracı kullanımının yapılabileceği gibi sıkça karşılaşılan etik ikilemlerde adalet ilkesi, göz önünde bulundurulması gereken bir ilkedir.

Adalet ilkesinin önem kazandığı bir başka konu organ aktarımlarıdır. Organ aktarımları sırasında ortaya çıkan etik sorunlar derin tartışmalara konu olan tıp etiğinin özel durumlarından biridir. Örneğin, organ aktarımı yapılacak olan hastaların sırası nasıl belirlenecektir ? Tıbbi öyküye göre mi, gereksinime göre mi, başvuru sırasına göre mi, ödeme gücüne göre mi, bireylerin toplumsal konumuna göre mi, yoksa tüm bunların karışımlarından elde edilecek yeni ölçütlere göre mi? Bunlar gibi soruların yanıtları adalet ilkesinin de göz önüne alılabacağı sıkı bir etik değerlendirme sürecinden geçmesi gerekir.

Sonuç

Sonuç olarak görülüyor ki, günümüzde, hekim-hasta ilişkisinin etik boyutunda çok önemli değişimler yaşanmaktadır. Bu alandaki etik değerleri yüzyıllardır tek başına temellendiren Hipokratik geleneğe, yaklaşık son 30 yıl içerisinde yenileri ilave olmuştur. Geçmişe göre günümüz tıp etiğinin içerik ve kapsamı daha zengin, ilke ve kuralları daha geniş ve ayrıntısal; önerme ve akıl yürütmeleri daha mantıksal ve gerekçelidir. Bu bağlamda Hipokrat Andı'nın günlük ihtiyaç ve gelişmelere yanıtı sınırlanmış ve pratik etkipliği azalmıştır. Bununla birlikte yine de bazı temel etik noktalarından kolay kolay vazgeçilemeyecek tarihsel bir belgedir.

